

مفهوم‌سازی و شناخت مرزها، حریم‌ها و محدوده‌ها در شهرها

محسن جان‌پرور (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران، نویسنده مسؤول)

janparvar@um.ac.ir

ریحانه صالح آبادی (کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

مژگان صالح‌آبادی (دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)

چکیده

شهرها به‌عنوان نوعی پدیده جغرافیایی، نشان‌دهنده واقعیت‌های پایه‌ای و اساسی زندگی اجتماعی بشر عصر حاضر می‌باشند؛ به‌نحوی که زندگی در فضای شهرها و حرکت به سمت شهرنشینی بخشی از حرکت تکاملی انسان‌ها را شامل می‌شود. این حرکت و سکونت انسان‌ها در فضاهای شهرها، زمینه ایجاد تراکم جمعیت، تداخل فضاها، مسائل و مشکلات و ... را به‌ویژه در فضاهایی که شهرنشینی بدون برنامه تجربه کرده‌اند، به ارمغان آورده است. در میان راهکارهای پیش‌رو جهت کاهش مشکلات ناشی از این روند رو به رشد و سایر آسیب‌ها، شناخت مفاهیم مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهری است. بر این اساس، مقاله حاضر با روشی توصیفی و تحلیلی به مفهوم‌سازی و شناخت مفاهیم مرز، محدوده‌ها و حریم‌ها در فضای شهر پرداخته و انواع آن‌ها را بیان می‌کند. نتایج حاصل از این تحقیق بیانگر آن است که فضای شهرها شامل انواع مرزها (مرزهای فردی؛ مرزهای اتاق در آپارتمان؛ مرزهای آپارتمان در ساختمان؛ ساختمان در فضای شهر؛ مرزهای مالیات و عوارض شهری؛ مرزهای شهر و ...)، حریم‌ها (حریم افراد؛ حریم خصوصی؛ حریم فضایی؛ حریم منازل؛ حریم-ها در معماری؛ حریم محله‌ها؛ حریم شهر و ...) و محدوده‌ها (محدوده‌های شهر؛ محدوده‌های محلی؛ محدوده‌های منطقه‌ای؛ محدوده‌های نفوذ شهر و ...) می‌شود که تاکنون به آن‌ها توجه نشده است. باوجوداینکه، مرزها، حریم‌ها و محدوده‌ها در فضای شهرها در میزان حاکمیت، مالکیت و صلاحیت با یکدیگر تفاوت دارند و با ایجاد شناخت و درک درست از مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهرها می‌توان زندگی معاصر در شهرها را که بسیار پیچیده و غیر نظام‌مند شده است، تا حد قابل توجهی نظام‌مند، آسایش‌بخش و امن کرد.

کلیدواژه‌ها: مرزها، محدوده‌ها، حریم‌ها، فضای شهر.

۱- مقدمه

شهرها از جمله پدیده‌های جغرافیایی هستند که از دیرباز بستر ساز تحولات عمده تاریخ بشری بوده‌اند. آن‌ها نه تنها با پسرانه‌های محلی خود تعامل داشتند، بلکه به مرور با سایر شهرهای دیگر در یک رابطه سلسله‌مراتبی وارد عرصه‌های مناسبات اقتصادی و اجتماعی شدند. پس از شکل‌گیری پیمان وستفاليا و پیدایش حکومت‌های ملت پایه در صحنه نظام بین‌الملل، حضور و نقش شهرها در این فضا کم‌رنگ شد و به جای آن دولت‌ها وارد عرصه بازیگری در نظام بین‌الملل شدند. این روند تا اواخر قرن بیستم ادامه یافت، اما با تحولات گسترده‌ای که در نظام سرمایه‌داری و تجدید ساختار آن از اقتصاد فوردیسم به پسافوردیسم منتهی شد، شهرها به مرور نقش و کارکرد گذشته خود را در مناسبات بین‌المللی بازیافتند (احمدی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۸۰) و دوباره در کانون توجه و مطالعات جغرافیایی قرار گرفتند. از سوی دیگر، افزایش حضور و حرکت جمعیت جهت سکونت در فضاهای شهری در قالب گسترش شتابان شهرنشینی در طی دهه‌های اخیر و تراکم بالای جمعیت در شهرها نوعی پیچیدگی و تداخل در فضاهای شهری ایجاد کرده و زندگی در این فضاها و شیوه سکونت و سکونتگاه‌ها را دگرگون کرده است که با ماهیت زندگی اجتماعی بشر مطابقت ندارد که این خود زمینه ایجاد برخی از ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و غیره را برای ساکنین شهرهای امروزی فراهم آورده و زندگی در شهرها را با مشکل مواجه کرده و مدیریت این فضاها را سخت‌تر کرده است. در میان راهکارهای پیش‌رو جهت کاهش مشکلات ناشی از این روند رو به رشد و گسترش تعاملات اقشار مختلف حاضر در شهرها شناخت مفاهیم مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضاهای شهری است. زیرا، این مفاهیم ایجاد کننده نوعی فضا پیرامون افراد، پدیده‌های جغرافیایی و ... است که می‌توانند به کاهش آسیب‌ها، افزایش امنیت و آرامش شهروندان در فضای شهرها کمک قابل توجهی انجام بدهند و مدیریت فضاهای موجود در شهرها را سهل‌تر نمایند. ذکر این نکته لازم است که امروزه بررسی‌ها و نگرانی‌های اصلی در زمینه مرزها در سطح کشورها باقی مانده است و فراتر و فروتر از آن مورد بررسی و تحلیل قرار نمی‌گیرد. در اینجا با بیان این بحث جدید (مرز، محدوده و حریم در سطح شهرها)، سعی در بازبینی و بررسی این مرزها در سطوح پایین‌تر مرزها داریم. انسان‌ها ماهیتاً دارای خصیصه‌ها و دیدگاه‌های خاص خود و گروه خود هستند، که آن‌ها را از دیگران متمایز می‌کند. این خصایص، نمادها و سمبل‌های جداگانه و علایق آن‌ها نسبت به گروه خود و مکانی که در آن زندگی می‌-

کنند به آن‌ها هویت متمایز و جداگانه می‌دهد. عدم مدیریت محدوده‌ها، حریم‌ها و مرزها در فضای شهر به صورت‌های مختلف بر توانایی افراد و ساکنین شهری در استفاده از فضای شهری تأثیر می‌گذارد. در مجموع می‌توان گفت، ایجاد درک درست از مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهرها می‌تواند زندگی معاصر در شهرها را که بسیار پیچیده و غیر نظام‌مند شده است تا حد قابل توجهی نظام‌مند، آسایش‌بخش و امن کرد. بر این اساس، در مقاله حاضر سعی می‌شود که در گام نخست به صورت کلی مرزها، محدوده‌ها و حریم‌ها موجود در شهرها ذکر گردد.

۲- مباحث نظری تحقیق

۲-۱- مرز

انسان برای مشخص ساختن محیط پیرامون خود، به گونه‌ای که با گستره فعالیت همسایگان آن تداخل نداشته باشد، ناچار به تعیین خطوط قراردادی در بخش پایانی و پیرامونی محیط‌زیست یا قلمرو خود است. نوع گسترش‌یافته این مفهوم خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره فعالیت یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه سیاسی پیدا می‌کند که «مرز» خوانده می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۴۰). خطوط مرزی از نشانه‌های تفکیک دولت‌های جدید است که با خط باریک و نازکی دو دولت را از هم جدا می‌کند و قلمرو رسمی اعمال اراده سیاسی آن‌ها را نشان می‌دهد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۳۰۰). همچنین باید توجه داشت که مرزها دارای سطوح مختلفی هستند که متأسفانه تنها در سطح ملی (مرز بین دو کشور) مورد بررسی قرار می‌گیرند. مرزها به صورت دیوارهایی زندگی، هویت، خانه، کشور، حکومت، منافع (ملی) و ... ما را از دیگران جدا می‌کنند و به ما و آن‌ها اعتبار و هویت می‌دهند. با نگاهی به اطراف خود و مرزهایی که در اطراف ما موجود وجود دارد می‌توانید این موضوع را بهتر درک کرد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲: ۳۸).

۲-۲- حریم^۱

مفهوم حریم که در بسیاری از رشته‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد در تعداد زیادی از حوزه‌های مختلف فعالیت‌های انسانی در جامعه کاربرد دارد (مهرداد و همکاران، ۱۳۸۳: ۸۸). این مفهوم معادل واژه «Privacy» است و از کلمه لاتین «Privatus» مشتق شده و «Privo» به معنی محروم کردن و بی‌نصیب

1 Privacy

شدن است. این واژه برای اولین بار در ارتش مورد استفاده قرار گرفت و معنی تحت‌اللفظی آن محروم شدن از مقام و رتبه و درجه ارتشی است. در فرهنگ زبان انگلیسی Privacy به معنی بیرون کشیده شدن از دید جامعه، زندگی خصوصی، خلوت، آرامش و آسایش ترجمه شده است. در بیان دیگر، مفهوم این لغت به معنی پیرامون، گرداگرد خانه و مکانی است که حمایت و دفاع از آن واجب باشد. بر اساس ماده‌ی ۱۳۶ قانون مدنی «حریم مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای انتفاع از آن ضرورت داد و حریم از اقسام حق ارتفاق و موضوع آن منفی است (منع از تصرف زیان آور)» (کاتوزیان: ۱۳۸۳: ۱۵). از دیدگاه حقوقدانان «حریم» آن مقدار از مساحت‌های مجاور است که برای دوام و بقاء رقبه احیاء شده در اراضی موات، عرفاً و عادتاً ضروری است که تعیین آن بر حسب تشخیص عرف و خبره یا کارشناس است (شاه‌باغ، ۱۳۷۶: ۹۷).

۲-۳- محدوده

مطابق با قانون تعاریف محدوده و حریم (۱۳۸۴) محدوده شهر عبارت است از حد کالبدی موجود شهر و توسعه آتی در دوره طرح جامع. این تعریف، اکنون به‌عنوان یگانه تعریف قانونی محدوده شهر، ملاک عمل است (سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، ۱۳۹۰: ۷). در تعریفی دیگر محدوده شهر عبارت است از حد کالبدی موجود شهر و توسعه آتی در دوره طرح جامع و تا تهیه مذکور در طرح هادی شهر که ضوابط و مقررات شهرسازی در آن لازم‌الاجرا می‌باشند. نکته قابل توجه در این زمینه به این شرح است که برخی از سازمان‌ها و شرکت‌ها تابعی از محدوده قانونی و حریم شهر است. به‌عنوان نمونه شرکت‌های آب و فاضلاب عهده‌دار توزیع آب شهری در داخل محدوده قانونی شهرها هستند (کامیار، ۱۳۸۷: ۷۲).

۳- روش تحقیق

روش اصلی این تحقیق، با توجه به ماهیت نظری آن توصیفی-تحلیلی است. بر این اساس در این تحقیق سعی شده است علاوه بر مفهوم‌سازی و شناخت درست از مرزها، محدوده‌ها و حریم‌ها در فضای شهر، انواع آن‌ها در فضای شهر بیان شود. لازم به ذکر است که در این تحقیق برای گردآوری و فیش‌برداری آن از اطلاعات کتابخانه‌ای (کتاب‌ها، مقالات و ...) و اینترنتی استفاده شده است.

۴- یافته‌های تحقیق

یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین تحولات اجتماعی جهان در نیم قرن اخیر توسعه شهرنشینی است. فرایند شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه به‌طور کلی و در ایران به‌طور خاص به دلایل خاص خود در فرایندی شتابان به کلان‌شهری و قطبی شدن منجر شده است. رشد شتابان شهرنشینی و ظهور کلان‌شهرها عواقب و پیامدهای متفاوتی را به دنبال داشته و با مشکلات شهری متعددی همراه شده است. مسائل ناشی از تراکم جمعیت، عدم رعایت حریم‌ها، مرزها و محدوده‌های موجود در شهر، مسئله حقوق فردی و حقوق شهروندی و... زندگی در فضای شهرها را با مشکلات و ناامنی‌هایی همراه کرده است برای اینکه بتوان این مسائل و مشکلات را تا حد امکان کاهش داد و آرامش و امنیت را به زندگی شهروندان موجود در فضای شهرها بازگرداند و همچنین مدیریت شهرها نیز سهل‌تر نماید. یکی از راه‌ها، ایجاد شناخت افراد نسبت به مفاهیم مرز، محدوده و حریم در فضای شهر است. به‌عنوان مثال اگر ما یا شما بدانیم که مرز فضای شخصی مان در یک مکان عمومی مانند پایانه‌ها به چه صورت است هیچ موقع به خود اجازه نمی‌دهیم که در این فضا سیگار بکشیم و حریم‌ها و مرزهای دیگران را از بین ببریم و زمینه ساز روابط بدبین خود و دیگران شویم. همچنین اگر ما طرف دیگر قضیه باشیم و با شناخت لازم از مرز و حریم خود را که مورد تجاوز قرار گرفته و زمینه ناراحتی ما را فراهم آورده است را بدانیم می‌توانیم به‌آسانی این مسئله را درک کرده و آن را اداره کنیم (حافظ‌نیا و جان‌پور، ۱۳۹۲: ۱۷۳). بنابراین شناخت مرزها، حریم‌ها، محدوده‌ها در فضای شهر می‌تواند به ایجاد آرامش، کاهش مشکلات، اداره و مدیریت بهتر شهر از سوی نهادهای مرتبط کمک نماید. نکته‌ای که در این زمینه باید بر آن تأکید کرد تفاوت میان مفاهیم مرز، محدوده و حریم است. هرچند بیان روشن تفاوت بین این مفاهیم کاری دشوار است اما به‌صورت کلی می‌توان گفت، مفهوم مرزها شامل سه جزء حاکمیت، صلاحیت و مالکیت می‌شود. یعنی فضاهایی که دارای مرز هستند در آن‌ها حاکمیت، صلاحیت و مالکیت مطلق وجود دارد البته در سطوح پایین‌تر از حکومت زمانی که مرزها را بیان می‌کنند حداقل دارا بودن یکی از ویژگی‌های سه‌گانه به‌صورت مطلق در نظر گرفته می‌شود. اما در مفاهیم محدوده و حریم حاکمیت، مالکیت و صلاحیت نسبی و تغییرپذیر است. بر اساس این کلیت در زمینه این مفاهیم به مفهوم‌سازی و شناخت مرزها، محدوده‌ها و حریم‌ها در فضای شهر پرداخته شده است.

۴-۱- مرزها در فضای شهر

مطالعه مرزها در جغرافیای سیاسی به وسیله مطالعه مرزهای بین‌المللی مورد کوتاهی قرار گرفته است. این جنبه مطالعاتی مرزها سبب شده است که توجهی به گونه‌ها و سطوح مرزبندی‌های دیگر صورت نگیرد. به‌عنوان مثال مرزبندی‌های اداری و شهری را می‌توان در این زمینه نام برد. شاید در یک مرزبندی شهری خطوط مرزی بر روی زمین علامت‌گذاری نشوند و یا اینکه هیچ ممنوعیت در رفت‌وآمد در آن ایجاد نکنند و شهروندان متوجه نشوند که از این مرزبندی‌ها در حال عبور کردن هستند اما مالیات‌ها و عوارض شهری، ثبت نام کودکان در مدارس محلی، پلیس، سیستم بهداشتی و مدیریت رفاهی همه بر اساس این خطوط فضایی سازماندهی شده‌اند که روی هم قرارگیری آن‌ها با یکدیگر سیستم پیچیده سلسله‌مراتب جغرافیایی را به وجود می‌آورند. از سوی دیگر برخی مرزها در سطوح پایین‌تر وجود دارند که همان نقش‌آفرینی مرزهای سطح ملی را دارند؛ به‌نحوی که در آن‌ها مالکیت، صلاحیت و حاکمیت مطلق وجود دارد. برای شناخت بهتر مرزها در فضای شهر آن‌ها را در سطوح مختلف در ذیل آورده شده است هرچند باید توجه داشت که در مرزبندی‌های موجود در فضای شهر دارا بودن یکی از مشخصه‌های فوق یعنی مالکیت، صلاحیت و حاکمیت به‌عنوان مرزبندی در فضای شهر در نظر گرفته می‌شود:

• مرزهای فردی

انسان‌ها به‌طور ذاتی و فطری با یکدیگر فرق می‌کنند. تفاوت زبان، رنگ پوست، شکل و قیافه و ... سبب شده است انسان‌ها با یکدیگر متفاوت باشند. این تفاوت به‌گونه‌ای است که حتی سرانگشت هیچ دو نفری مانند هم نیست. پیشرفت‌های علمی در زمینه‌های مختلف، وجود این تفاوت‌ها را بین انسان‌ها به اثبات رسانده است. برای مثال می‌توان به وجود تفاوت در قرنیه چشم افراد اشاره کرد. این تفاوت بین انسان‌ها به‌صورت‌های متعددی در قرآن کریم نیز ذکر شده است که در زیر به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌کنیم: بَلَى قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نَسُوِيَ بَنَانَهُ (قیامه آیه ۴): «آری ما توانایی داریم که (دوباره) سرانگشتان او را (مانند اول) هماهنگ کنیم». در آیه دیگر نیز آمده است وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافُ اَللَّسِيَّتِكُمْ وَالاوَانِكُمْ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لآيَاتٍ لِّلْعَالَمِيْنَ: «و از نشانه‌های (قدرت) او آفرینش آسمان‌ها و زمین و اختلاف زبان‌های شما و رنگ‌های شماست». قطعاً در این (امر نیز) برای دانشوران نشانه‌هایی است. می-

توان گفت انسان‌ها در زمینه‌های مختلف معنوی و مادی با یکدیگر تفاوت دارند و این تفاوت سبب شکل دادن به مرزبندی بین آن‌ها می‌شود (شکل (۱)) (حافظنیا و جان‌پور، ۱۳۹۲: ۲۸-۲۷).

شکل ۱: مرزبندی بین انسان‌ها

بر این اساس، اولین مرز در فضای شهر را می‌توان مرزهای فردی بدن انسان در نظر گرفت که افراد آن را از طریق تفاوت‌ها خود با دیگران ایجاد می‌کنند و به هر نحو از آن حفاظت و نگهداری نمایند. در این نوع مرزبندی هر سه شاخصه مرزها یعنی حاکمیت، مالکیت و صلاحیت مطلق است.

• مرزهای اتاق در آپارتمان

دومین مرزبندی، اتاق در آپارتمان است. اشخاص، اتفاقی را که در آپارتمان دارند فضای برای جدا کردن حافظنیا و جان‌پور، ۱۳۹۲: ۲۸ خود را از دیگران می‌دانند و اجازه ورود بدون مجوز را حتی به پدر و مادر نمی‌دهند. افراد در این فضا دارای حاکمیت، صلاحیت مطلق هستند و از طریق آن از این فضا حفاظت و نگهداری می‌نمایند. بخش سوم یعنی مالکیت در این فضا نسبی و مشروط است.

• مرزهای آپارتمان در ساختمان

آپارتمان عبارت است از محل سکونتی که مربوط به یک مجموعه مسکونی است اما از هم جدا بوده و دارای اتاق‌ها و فضاهای جانبی است تا انسان بتواند به راحتی در آن زندگی کند. مرزبندی بعدی، آپارتمان در ساختمان است که با دیوارها و در مرزهای آن از دیگران جدا و از این مرزها به صورت‌های مختلف محافظت می‌شود و ورود و خروج دیگران به آن بدون اجازه، غیرممکن است و اگر چنین کاری صورت

بگیرد تجاوز به شمار می‌رود و شخص مجازات می‌شود. در این فضا سه نوع ویژگی مرزها یعنی مالکیت، صلاحیت و حاکمیت مطلق می‌باشند.

• ساختمان در فضای شهر

ساختمان عبارت است از هر بنای سرپوشیده‌ای که برای مسکن و زندگی یا فعالیت انسان و نگه‌داری حیوان، کالا ماشین‌آلات و غیره در نظر گرفته شده است. آنچه از مصالح ساختمانی به‌عنوان فضاهای معماری ساخته باشند. در این نوع مرز در فضای شهر حاکمیت و مالکیت مطلق است و صلاحیت نسبی است.

• مرزهای مالیات و عوارض شهری

در اجرای ماده ۷۴ قانون شهرداری اصلاحی مصوب ۱۳۴۵/۱۱/۲۷ که مقرر داشته است شهرداری با تصویب انجمن شهر آئین‌نامه اصلاحی عوارض شهرداری و ... را تدوین و تنظیم می‌نماید. در این ماده تعریف عوارض، عبارت است از مبلغ یا مبالغی که مستند به قوانین جاری، نوع و میزان آن به تصویب مرجع قانونی رسیده و به‌صورت آگهی عمومی توسط شهردار اعلام می‌شود. منبع عوارض، عبارت است از ملک، اموال، کالا، خدمات، حقوق و ... که برابر تعرفه ملاک اعمال عوارض قرار می‌گیرد. بر این اساس عوارض شهری به دو سطح محلی و ملی قابل تفکیک هستند:

عوارض محلی: عمدتاً عوارضی است که فارغ از تولید (اعم از کالا و محصول و یا خدمات) به منبع عوارض، مستمر یا موجود در حدود شهر (محدوده قانونی، حریم، حوزه شهری) تعلق می‌گیرد. از انواع عوارض محلی می‌توان عوارض وضع شده برای زمین، ساختمان، اتومبیل، ماشین‌آلات و عوارض کسب و پیشه را نام برد.

عوارض ملی: به عوارضی اطلاق می‌شود که یا به‌موجب قانون یا مصوبات و تعرفه‌های قانونی می‌بایستی به حساب وزارت کشور (سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور) جهت توزیع بین شهرداری‌ها واریز شود و یا از محل عوارض حاصل از تولیدات (اعم از کالا، محصول و یا خدمات) تولیدکنندگان فهرست شده صفحات توسط شهرداری محل وصول و برابر جدول مربوطه به نسبت‌های مشخص به شهرداری محل و استانداری و وزارت کشور تسهیم گردد (آیین‌نامه اجرائی وصول عوارض و درآمد و بهای خدمات شهری، ماده ۷۴).

علاوه بر ماده فوق از ابتدای سال ۱۳۸۳ (۱۳۸۳/۱/۱) تا پایان سال ۱۳۸۶ معادل ۱٪ درآمد قطع شده ملاک احتساب مالیات مشروط بر اینکه حداقل عوارض به شرح جدول ذیل که طی مصوبه شماره ۱۹۵۶ مورخه ۱۳۸۲/۹/۳ و مصوبه شماره ۱۵۹۵۱ ش الف مورخه ۱۳۸۳/۱۱/۱۲ و مصوبه ۲۴۰۳۶/ش الف د مورخه ۱۳۸۵/۱۱/۱۴ شورای اسلامی شهر رسید کمتر نگردد.

این مرزهای عوارض و مالیاتی در فضای شهرها با وجود تفاوت با مرزهای قبل، از آنجاکه فضای اجرا و اعمال برخی و قوانین را به صورت مطلق در اختیار سازمان‌ها و نهادهای مرتبط قرار می‌دهد، می‌توان در آن‌ها نیز نوعی حاکمیت، و صلاحیت مطلق را شاهد بود.

• مرزهای شهر

تعیین دقیق مرز یک شهر کار دشواری است؛ اما بر اساس برخی از ضوابط و معیارها می‌توان برای مرزها با توجه به حریم و محدوده تمایز قائل شد. مرزهای موجود در فضای شهر، دارای سطوح مختلفی هستند که از سطح یک فرد شروع شده تا مرزهای خود شهر نیز ادامه پیدا می‌کند.

۴-۲- حریم‌ها در شهر

برای حفاظت و حراست از امنیت و آرامش در فضای درون مرزها و کاهش احتمال تهدید از فضاهای پیرامونی و افراد بیگانه، در فراسوی مرزها نوعی فضا با وسعت‌های متفاوت در نظر گرفته می‌شود تا از طریق آن بتوان مرزها را بهتر مدیریت کرد. به بیان دیگر، حریم، ایجاد مرز می‌کند؛ در حقیقت حریم، هاله‌ای به وجود می‌آورد و مانع از تجاوز دیگران می‌شود (اخوت، ۱۳۹۲: ۹۷). لازم به ذکر است که مالکیت، حاکمیت و صلاحیت در فضای حریم نسبی است و واکنش افراد به ورود و تجاوز افراد دیگر به این فضا با توجه به فرهنگ و شخصیت افراد و به آن متفاوت است. این واکنش در سطح فردی در کشورهای توسعه یافته با توجه به اینکه حریم‌ها در این کشورها تعریف دقیق‌تری دارند و از سوی دیگر افراد نسبت به آن شناخت لازم را دارند بیشتر از کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه است. در سطوح دیگر نیز وجود این حریم‌ها وجود دارند که در ذیل به صورت کلی به آن‌ها اشاره شده است:

▪ حریم افراد

انسان‌ها فضای شخصی و متمرکز خود را دارند و به عبارت دیگر حباب‌های هوایی به خود حمل می‌کنند و اندازه‌ی آن بستگی به تراکم جمعیت محلی دارد که در آن بزرگ شده است و به سخن دیگر وابسته

به فضای فرهنگی است. مثلاً ژاپنی‌ها عادت به ازدحام دارند؛ اما اروپایی‌ها فضای باز و وسیع را ترجیح می‌دهند. حریم‌های فردی:

۱- حریم خصوصی یا صمیمی: بین ۱۵ تا ۴۵ سانتی‌متر

این حریم از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا انسان آن را شخصی و متعلق به خود می‌داند و از آن دفاع می‌کند. مانند حریم والدین، همسر و ...

۲- حریم شخصی بین ۴۶ سانتی‌متر تا ۱ تا ۲ متر مانند فاصله مهمانی‌ها، محافل و همایش دوستانه.

۳- حریم اجتماعی: بین ۱-۲ متر تا ۳-۶ متر مانند ارتباط با غریبه‌ها.

۴- حریم عمومی: بیش از ۳-۶ متر فاصله برای زمانی که مخاطب ما یک گروه بزرگ است.

بهره‌گیری درست از اندازه حریم‌ها: زمانی که فردی به حریم شخصی ما وارد می‌شود و اگر دارای مقصودی خصمانه یا درصدد حمله به ما باشد باعث تغییرات فیزیولوژیکی در بدن ما می‌شود. تپش قلب سرعت می‌گیرد، آدرنالین به سمت خون سرازیر می‌شود و جریان خون به داخل مغز و عضلات شدت می‌گیرد تا از نظر جسمی و بدنی ما را آماده مبارزه یا فرار کند. تحقیقات نشان می‌دهد مناطقی که دارای انبوهی جمعیت و تراکم بالای جمعیت انسانی بوده بالاترین میزان خشونت و جنایت را نیز دارا می‌باشند. زیرا آدرنالین بیش‌ازحد از غدد ترشح می‌شود و در اثر آن حریم شخصی از دست می‌رود (پیز، ۱۳۸۷: ۱۸-۲۳). زمانی که ما مجبوریم که غریبه‌ها را به فضای شخصی خودمان راه بدهیم، از قوانین خاصی تبعیت می‌کنیم. به‌طور مثال زمانی که افراد درون یک آسانسور هستند معمولاً به یکدیگر نگاه نمی‌کنند، سکوت اختیار می‌کنیم و ترجیح می‌دهیم که به روبرو نگاه کنند. حتی جالب است که ایستادن افراد درون آسانسور هم دارای الگوی خاص خود است. این الگو بدین شکل است که افراد به دیگران حداکثر فضای ممکن را می‌دهند. به همین ترتیب در یک کتابخانه نسبتاً خالی، فرد دوم معمولاً در صورت خالی بودن میزهای دیگر از فرد اول دوری می‌کند و به او اجازه حداکثر استفاده از فضای ممکنه را می‌دهند. اکثر افراد از این قوانین نانوشته پیروی می‌کنند. همچنین می‌توانیم از علائمی استفاده کنیم که به‌طور واضح نشان‌دهنده میل درونی ما برای داشتن فضای بیشتر است. مطالعه در یک کتابخانه‌ی عمومی نشان داد که قرار دادن کتاب یا یک وسیله شخصی تا ۳۰ دقیقه افراد دیگر را از آن محل دورنگه می‌دارد. این جسم نشان می‌دهد که این مکان قبلاً اشغال شده، اگرچه کسی در آنجا نباشد. قرار دادن کت روی صندلی

علامت قوی‌تری بود که توانست بقیه را تا حدود ۲ ساعت دور نگهدارد. تحقیقات نشان داده که بازجویان پلیس از شیوهی تجاوز به حریم‌ها برای کاستن از مقاومت مجرمین را روی یک صندلی ثابت و بدون چرخ و دسته در یک فضای خالی قرار داده و سپس درحالی که سؤال می‌پرسند به کرات به حریم خصوصی آن‌ها تجاوز می‌کنند و تا زمانی که به نتیجه برسند در همان‌جا باقی می‌مانند تا با این حمله‌های مکرر، مقاومت مجرم درهم بشکند (وینرایت، ۱۳۸۴: ۲۸). یکی از رفتارهای پدید آمده در فضای شهرهای امروز مواجهه شهروندان با نقض فضای شخصی در محیط‌های گوناگون است. حال به این نکته اشاره می‌کند که اگر انسان مجبور شود به علت محدودیت فضایی یا تراکم جمعیت فاصله خود را نسبت به افراد غریبه تا حد حریم خصوصی کاهش دهد از رفتارهای جبرانی کمک می‌گیرد، مانند زمانی که سوار اتوبوس‌های پرجمعیت حمل و نقل عمومی شهری می‌شویم و در فاصله بسیار کم از دیگر مسافران (افراد ناشناس) قرار می‌گیریم. در این گونه موارد با برگرداندن صورت یا نگاه غیرمستقیم فاصله‌های کم را جبران می‌کنیم. در تعامل‌هایی که از فاصله شخصی انجام می‌شوند، حس لامسه و بویایی نقش پررنگی را در نوع قضاوت ما نسبت به اطرافیان ایفا می‌کنند (اکبری مطلق، ۱۳۹۲: ۲). عوامل فرهنگی نیز در شعاع حریم‌ها تأثیرگذار است. به‌طورمثال حریم مورد قبول آمریکایی‌ها ۴۶ تا ۱۲۰ سانتی‌متر است اما در ژاپن ۲۵ سانتی‌متر است و ناآگاهی از این حریم موجبات ناراحتی ۲ نفر را پدید می‌آورد. زیرا ژاپنی‌ها به جلوتر و نزدیک‌تر و آمریکایی‌ها به عقب‌تر و دور می‌شوند. ژاپنی‌ها آمریکایی‌ها را خشک و سرد و نجسب می‌پندارند و آمریکایی‌ها، ژاپنی‌ها را سمج و خودمانی می‌دانند. به همین روال، حریم شهری در قیاس با حریم روستایی تفاوت دارد. حریم اهالی شهری ۴۶ و اما حریم روستایی ۱۰۰ سانتی‌متر یا بیشتر است (منصور نژاد، ۱۳۹۰).

لازم به ذکر است که در مسائل مذهبی نیز به‌صورت‌های مختلف به حریم‌های فردی اشاره شده است به‌عنوان مثال، در آیه ۵۹ سوره احزاب به این صورت اشاره شده است: «ای پیامبر، به دختران و همسران و به زنان مسلمان بگو آن‌ها باید لباس‌های بیرونی‌شان را در برابر نامحرمان بپوشاند (وقتی در بیرون هستند) که این بهترین راه برای حفاظت از سوءنیت است» (قرآن کریم، احزاب، آیه ۵۹). که این خود نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه برجسته حریم در تعاملات بین افراد است که باید نسبت به آن بیشتر شناخت برای افراد و شهروندان ایجاد شود تا بتوان امنیت و آرامش را در سطح فضای شهر تا حد امکان گسترش داد.

▪ حریم خصوصی

حریم خصوصی سه قلمرو در نظر گرفته شده است: حریم خصوصی مربوط به اموال، مسکن، تمامیت جسمانی و معنوی، حریم خصوصی مربوط به اطلاعات و حریم خصوصی مربوط به ارتباطات (منصور نژاد، ۱۳۹۰). حریم خصوصی اموال و اماکن^۱ مربوط به حق اولیه افراد در مصون ماندن از تعرض و تجاوز دیگران به منازل و اماکن محصور به ایشان است. حریم جسمانی^۲ حق افراد در مورد مصون ماندن از تعرض جسمانی و روانی و خصوصیات محرمانه بدنی است. حریم خصوصی در کار^۳ اسرار شغلی و تجاری فرد را در بر می گیرد. حریم اطلاعاتی^۴ شامل حق افراد در جلوگیری از پردازش و انتشار داده‌های شخصی به جز در موارد مصرح قانونی است. حریم ارتباطی^۵ نیز مربوط به امنیت و مخفی ماندن اشکال و صور مراسلاتی و مخابراتی اشخاص است. در بسیاری از اسناد بین‌المللی (مانند پیمان بین‌المللی حقوق مدنی، سیاسی و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر)، حریم خصوصی غیرقابل تعرض قلمداد شده است. هرچند این اصطلاح در متون اسلامی به کار نرفته، بسیاری از موارد دفاع از حریم خصوصی اشخاص در منابع فقهی مطرح شده است، مانند ممنوعیت تجسس، تفتیش، سوءظن، استراق سمع، خیانت‌درامانت، غیبت و ورود بدون اجازه به منازل افراد دیگر (انصاری، ۱۳۸۳: ۴-۱۱۹). بنابراین، شناخت حریم خصوصی نسبت به حریم عمومی از تداخل و ایجاد مشکل بین افراد تا حد امکان می‌کاهد و افراد را نسبت به حفظ و مدیریت آن توانمندتر می‌کند.

▪ حریم فضایی

در زیر حالاتی بیان شده است که از خرد نمودن یک فضای یکپارچه و کلی با مجاورت‌های فضایی به وجود خواهد آمد و به عنوان ابعاد حریم فضایی محسوب می‌گردند.

- مانع (Barrier): خصوصیتی از فضا است که میزان جلوگیری از نفوذ را توسط مرزهای آن فضا مشخص نماید.

1 Territorial privacy

2 Bodily privacy

3 Job privacy

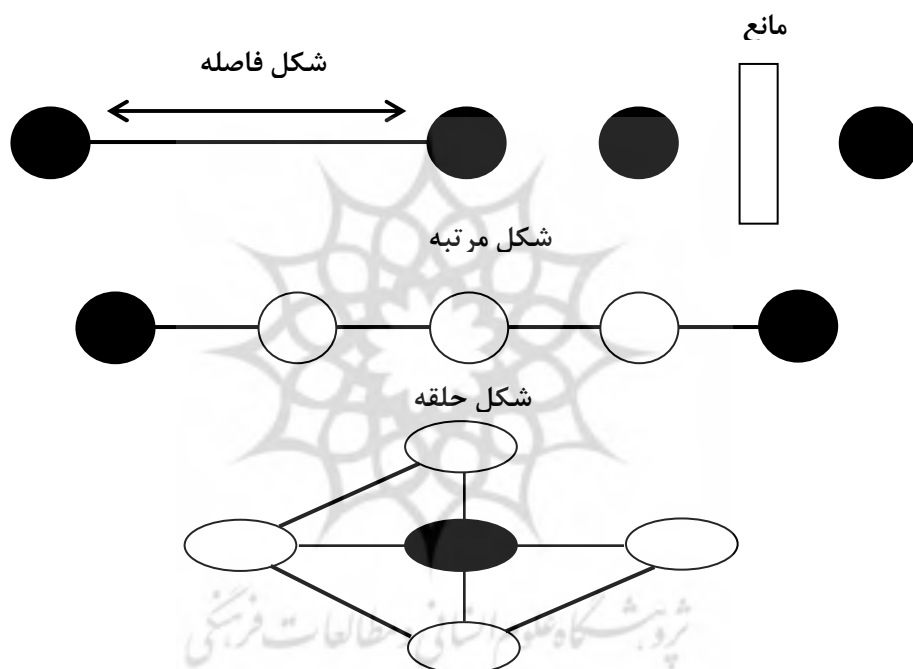
4 Information privacy

5 Communication privacy

- فاصله (Depth): خصوصیتی از فضا است که عمق آن فضا را نسبت به فضاهای دیگر مشخص می‌نماید.

- مرتبه (Step): خصوصیتی از فضا است که تعداد مراحل را که می‌بایست برای رسیدن به یک فضای دیگر پیمود، مشخص نماید.

- حلقه (Ring): خصوصیتی از فضا است که مشخص می‌نماید یک فضا تا چه میزان میان فضاهای دیگر توزیع شده است (Colomina, 1994: 18 برگرفته از اخوت، ۱۳۹۲: ۹۹).

شکل ۲: انواع حریم فضایی

اخوت، ۱۳۹۲: ۹۹

هیچ‌گاه نمی‌توان ادعا کرد که هر یک از این خصوصیات تا چه میزان می‌توانند بر افراد مختلف مؤثر واقع گردند. چراکه تفاوت‌های فردی، تأثیرپذیری از آن‌ها را متفاوت نموده و پاسخ‌های یکسان به دست نخواهد آمد. لیکن این فرض قابل پذیرش است که هر چه موانع یک فضا از جنسی قوی‌تر باشد، یا فاصله و مرتبه آن نسبت به فضاهای دیگر بیشتر گردد و یا میزان فاصله و مرتبه آن نسبت به فضاهای دیگر بیشتر

گردد و یا میزان حلقه شدن آن ما بین فضاهای دیگر کمتر شود، دسترسی و نفوذ به آن فضا سخت تر می-شود و میزان حریم فضایی بالاتر می رود.

▪ حریم منازل

در سوره نور آمده است «ای کسانی که ایمان آوردید، به خانه‌های غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید و به افراد منزل سلام کرده باشید و اگر کسی در منزل نباشد، وارد نشوید تا زمانی که اجازه یابید، اگر از شما خواستند که بازگردید پس داخل نشوید، که این کار باعث اخلاص بیشتر می شود، و خدا آگاه است که شما چه می کنید» (سوره نور، آیه ۲۷-۲۸). در احادیث نیز به حفظ حریم مسکن اشاره‌های بسیاری شده چنان‌که پیامبر (ص) می فرماید: «اجازه (برای ورود به خانه) باید سه بار گرفته شود و اگر اجازه داده شود (سپس وارد شوید)، در غیر این صورت بازگردید». همچنین پیامبر (ص) به پیروان سفارش می فرمود که به صورت ناگهانی یا مخفیانه وارد منزل دیگران نشوند: «فرد وارد شونده باید به افراد درون منزل اعلام کند که او در حال ورود است، به همان صورتی که او دوست ندارد، مادر، خواهر و دخترش در شرایطی که دوست ندارند دیده شوند، او نیز نباید فردی را به این صورت ببیند» (اخوت، ۱۳۹۲: ۹۸). در مبحث دوم قانون مدنی با عنوان «احکام و آثار املاک نسبت به املاک مجاور» قانون‌گذار با ذکر مصادیقی به حق حریم افراد در منزلشان پرداخته است؛ به‌عنوان نمونه می توان به ماده ۱۳۱ اشاره کرد که مقرر می دارد: «اگر شاخه‌ی درخت کسی داخل در فضای خانه یا زمین همسایه شود، باید از آنجا عطف کند و اگر نکرد، همسایه می تواند آن را عطف کند و اگر نشد، از حد خانه خود قطع کند و همچنین است حکم ریشه‌های درخت که داخل ملک غیر شود». ماده ۳۰ قانون مدنی تأکید کرده است: «هر مالکی نسبت به مایملک خود حق همه گونه تصرف و انتفاع دارد مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد». ماده ۳۸ نیز در جهت مطلق بودن این حق در مالکیت زمین بر پایه سابقه تاریخی آن افزوده است: «مالکیت زمین مستلزم مالکیت فضای محاذی آن است تا هرکجا که بالا رود و همچنین است به زیر زمین. بالجمله مالک حق همه گونه تصرف در هوا و فراز گرفتن دارد؛ مگر آنچه را قانون مستثنی کرده باشد.» ولی ماده ۵۵۲ قانون مدنی فرانسه درحالی که مالکیت بر فضای روبرو در بالا و زیر زمین را برای

مالک پذیرفته محدودیت‌هایی را بر آن چنین افزوده است: «مگر محدودیت‌های مربوط به قوانین و مقررات معادن و مقررات مربوط به نظم عمومی»^۱.

زندگی اجتماعی و روابط همسایگی به دلیل تمرکز مردم در شهرها و مراکز صنعتی، مردم را محکوم به زندگی در محل‌های مسکونی کوچک کرده و قانون‌گذار و دادگاه‌ها را ناگزیر کرده است محدودیت‌هایی را بر ویژگی مطلق بودن حق مالکیت وارد کنند. ماده ۱۳۲ قانون مدنی نیز در مقام جلوگیری از سوءاستفاده از حق مالکیت تصریح کرده است: «کسی نمی‌تواند در ملک خود تصرفی کند که مستلزم تضییع همسایه شود مگر تصرفی که به قدر متعارف و برای رفع حاجت یا رفع ضرر از خود باشد». رویه قضایی فرانسه نیز بر همین پایه اظهار نظر کرده است؛ حق مالکیت مانند هر حق دیگری می‌تواند در معرض سوءاستفاده قرار گیرد و مسئولیت دارنده آن را برانگیزد. معیار سوءاستفاده از حق، خطاست. هر خطایی در بکار بردن یک حق، تشکیل دهنده سوءاستفاده است. این خطا گاه عمدی است و به معنی نداشتن نفع معقول (مانند کشیدن یک دیوار بلند که دید همسایه را به دریا و جنگل مسدود کند) و یا رعایت نکردن مقررات است (کاشانی، ۱۳۹۱: ۷).

■ حریم‌ها در معماری

معماری سستی: معمار سستی با توجه به اصل حریم اقدام به طراحی مسکن سستی می‌کند. لذا مسکن سستی محرمیت را با خلق فضای جدید و بر اساس ایجاد حرمت برای ساکنین و واردین ایجاد می‌نماید. معمار سستی ویژگی تفکیک بیرونی و اندرونی و همچنین انحراف دید در ورودی را برای ایجاد مفهوم حریم و محرومیت بر می‌گزیند. در اصل، تحفیف مفهوم بیرونی و اندرونی پاسخی معمارانه به فرمایشات قرآن و احادیث در زمینه محرومیت و خواست‌های فطری ساکنین مسلمان است که همانا محبوب بودن و دوری از چشم نامحرمان می‌باشند و در همان حال، حرمت و احترام میهمانان نیز رعایت می‌شود؛ بدین ترتیب با حفظ حریم اهل خانه زندگی خانوادگی مختل نمی‌گردد و باعث افزایش آرامش و تعادل روانی

۱ حقوق مالکانه صاحبان املاک در زیر زمین ملک خود بر پایه ماده ۳۸ قانون مدنی ایران و ماده ۵۵۲ قانون مدنی فرانسه اگر چه با تصویب مقررات شهرسازی چنانکه خواهیم دید محدود می‌شوند ولی اساس این حق به جای خود می‌ماند. از این رو در کشورهایی چون ژاپن هنگامی که دست به ساخت تونل برای مترو در یک منطقه مسکونی می‌زنند به مالکان ساختمان‌هایی که روی این تونل قرار گرفته‌اند به دلیل تصرف در حقوق مالکانه آنان اجازه بها پرداخت می‌شود.

می‌شود. همچنین از دیگر مصداق‌های رعایت حریم ایجاد آرامش روانی، طراحی خانه‌ها به صورت درون-گرا است. این نوع تفکیک و استقلال خانه از محیط پیرامون نیز خود باعث به ارمغان آمدن آرامش درونی می‌گردد (مسائلی، ۱۳۸۶: ۳۲). در ساختار فضایی معماری ابنیه می‌توان سلسله‌مراتب نظام فضایی را در مقیاسی کمتر بررسی کرد. قرارگیری سلسله‌مراتب وار جلوخان و پیش ورودی، ورودی، هشتی، دالان و راهرو و حیاط و سپس سایر فضاهای عملکردی در پیوند با حیاط، الگویی کم‌ویش مشابه در تمامی ابنیه سستی است. نکته حائز اهمیت در این است که به‌کارگیری اصل سلسله‌مراتب در نظام‌های فضایی شهری و معماری با تفکیک کردن حریم‌های عمومی از خصوصی و ایجاد مرتبه بندی در دسترسی‌ها نقش پررنگی در تقویت محرمیت در ساختار فضایی داشته است (سیفیان، ۱۳۸۵: ۹).

معماری مدرن: در عصر حاضر، حریم خصوصی مسکن قربانی عوامل اقتصادی و اجتماعی شده است. امروزه با حذف تمام یا قسمتی از عناصر توزیعی شامل حیاط، غلام‌گردش، هشتی و ایوان، دالان و فضاهای بینابین در برخی از واحدهای مسکونی، از میزان امنیت و حفاظت به‌طور مشخصی کاسته شده است و نقش اتصال‌دهنده بین اجزا را تنها راهروها بر عهده دارند (فلامکی، ۱۳۸۴: ۲۴۱). همچنین در شرایط حاضر، توسعه متراکم مسکونی در شهرها و فشردگی طرح بناها امکان تحقق حیاط مرکزی که درون‌گرایی را تشدید می‌کرد و در اصل تمامی پنجره‌های اصلی خانه رو به آنجا باز می‌گردید و رو به بیرون تنها روزه‌های بسیار کوچکی باز می‌شد، را به مخاطره افکنده است. عموماً در مسکن معاصر اجزا دارای استقلال عمل نیستند و حریم‌ها نامشخص است (اخوت، ۱۳۹۲: ۱۰۴).

▪ حریم محله‌ها

از نظر جامعه‌شناسی، محله‌های شهری مفهوم واحدهای اجتماعی را دارند که تا حدی به‌طور اتفاقی و ناخودآگاه پدید آمده‌اند و با گذشت زمان توانسته‌اند شکل ثابت و پایداری بیابند و حریمی معین برای خود تعریف کنند. افراد ساکن در محله، دارای ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مشابهی‌اند و برای همین، نوعی همبستگی بین آن‌ها وجود دارد (شارح پور، ۱۳۹۱: ۲۷). پارک معتقد است که نوعی تقسیم فضایی^۱ در شهر وجود دارد که با تقسیم کار موجود در درون این فضاها تطابق دارد. برای مثال، محله‌های تجاری، محله‌های مسکونی، حاشیه‌ها، منطقه صنایع سبک و کارگاه‌ها، منطقه صنایع سنگین و کارخانجات،

حلبی آبادها، زاغه‌ها و محله‌های مهاجرنشین. پارک معتقد است که این مناطق همان مناطق طبیعی‌اند؛ زیرا محصول نیروهای زیست‌محیطی‌اند. این نیروها جمعیت شهر را توزیع می‌کنند. اعضای مکتب شیکاگو به شدت علاقه‌مند به مطالعه محله‌های شهری جدا شده بودند و به این محله‌ها مناطق طبیعی گویند؛ زیرا معتقد بودند که پیدایش این محله‌ها ناشی از فرایندهای زیست‌محیطی است نه برنامه‌ریزی دولتی. پس، منظور از مناطق طبیعی یعنی نواحی اجتماعی که توسعه‌ی آن‌ها ناشی از طراحی و برنامه‌ریزی نیست. هر یک از این مناطق دارای قواعد اخلاقی^۱ خاص خود است که منطبق با علائق و سلائق افراد است. بدین ترتیب، به نظر پارک، در شهر نوعی فرایند جداسازی^۲ وجود دارد که شهر را به موزائیک دنیاهای کوچک تبدیل می‌کند. دنیاهایی که همدیگر را لمس می‌کنند، ولی در هم ادغام نمی‌شوند (شارع‌پور، ۱۳۹۱: ۱۴۰). این تقسیم‌بندی شکل گرفته در فضای شهرها نوعی هویت برای افراد ساکن در آن فضا ایجاد کرده و نوعی حاکمیت، مالکیت و صلاحیت نسبی به افراد ساکن در آن فضاها می‌دهد که نسبت به ورود افراد از سایر بخش‌ها، واکنش نشان داده و سعی در حفظ و نگهداری آن می‌کنند و از ادغام آن با سایر فضاها و کاهش هویت آن جلوگیری می‌کنند. از جمله این حریم‌های محله‌ای می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

گتو^۳: این واژه در اصل برای محله یهودی‌نشین شهر ونیز در قدیم به کار برده می‌شد. ولی امروزه منظور از آن منطقه‌ای از شهر است که در آن افرادی با خاستگاه قومی یا نژادی خاص و مشترک با کسانی با فرهنگ یا مذهبی خاص، به صورت گروهی زندگی می‌کنند. ممکن است این تمرکز در یک محله‌ی خاص به صورت ارادی باشد یا غیر ارادی. در تعریف این مفهوم بر دو نکته اشاره شده است:

۱- اعضای ساکن در گتو از یک گروه نژادی، قومی، فرهنگی یا مذهب خاصی‌اند که خود را در مقایسه با کل جامعه در وضعیت اقلیت می‌یابند.

۲- افراد ساکن در گتو نوعی تبعیض از سوی اکثریت را احساس می‌کنند.

امروزه، اصطلاح گتو به هر محله‌ای گفته می‌شود که گروه خاصی از مردم در آن تمرکز یافته‌اند؛ گاه به

جای واژه گتو از عبارت تمرکزهای اقلیتی استفاده می‌شود (فکوهی، ۱۳۸۵: ۲۹۹).

1 Moral Code

2 Segregation

3 Ghetto

محلۀ فقیرنشین: محلۀ فقیرنشین شامل، بناهای پایدار هستند که از طریق مجموعه‌ی عواملی مانند سن بنا، مسامحه‌کاری و متروکه شدن بنا و تقسیم آن به بخش‌های فرعی که فشار زیادی را بر روی تسهیلات و تجهیزات اساسی بنا تحمیل می‌کند، در وضعیت زیر استاندارد قرار گرفته‌اند. یکی از اصطلاحاتی که در این خصوص به کار برده می‌شود شانتی تاون^۱ است. فرهنگ جدید جغرافیا درباره‌ی این اصطلاح می‌نویسد: «شانتی تاون به منطقه‌ی مسکونی زیر استاندارد گفته می‌شود، که اغلب به‌طور غیرقانونی اشغال شده و خاص جهان سوم است». شانتی تاون یا در زمین‌های ناهمواری که در معرض سیل هستند و یا در داخل شهر ایجاد می‌شود (احمدیان، ۱۳۸۲: ۵۰). این فضاها، بیش از نیمی از جمعیت جهان ساکن شهرها را شامل می‌شود، به‌نحوی که، فقر و سکونتگاه‌های غیررسمی به جزء جدایی‌ناپذیری از شهرهای بزرگ در حال توسعه و نیز یکی از مسائل و چالش‌های اصلی مدیریت تبدیل شده‌اند. سکونتگاه‌های غیررسمی، مسکن بخش عمده‌ای از فقرای شهری را تأمین می‌کند که بازار رسمی توان تأمین آن را ندارد؛ در همین حال این محلات مکانی برای سکونت گروه‌های فقیر می‌شود که در خدمت اقتصاد شهر هستند و نیروی کار ارزان را برای اقتصاد شهر فراهم می‌کنند (ایراندوست، ۱۳۹۰: ۱۸۰). این محلها دارای هویت و ویژگی‌های خاص خود هستند که آن‌ها را از سایر فضاها جدا می‌کند.

حاشیه‌نشینی: رشد بی‌رویه شهرها در کشورهای کمتر توسعه یافته محصول سه عامل اساسی، نرخ بالای زادوولد شهری؛ مهاجرت شتابان و تبدیل مناطق روستایی به شهر است. در این فرآیند مهاجرت از نوع بی‌رویه و شتابان نقش محوری دارد. انتقال جمعیت به‌خصوص استقرار آن در کلان‌شهرها و مادرشهرها خسارات فراوان را به بدنه جامعه شهری وارد نموده است. وقتی شهرنشینی با نرخ فزاینده‌ای اتفاق می‌افتد، مسائل و مشکلات متعددی متوجه شهرها می‌شود؛ که از جمله آن می‌توان به پیدایش و گسترش محلات حاشیه‌نشین و سکونتگاه‌های غیررسمی اشاره نمود (محسنی، ۱۳۸۹: ۱۳۴) حاشیه‌نشینان کسانی هستند که در شهر سکونت دارند ولی عواملی نتوانسته‌اند جذب نظام اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهر شوند و از خدمات شهری بهره‌مند گردند (عابدینی درکوش، ۱۳۶۴: ۱۳۷). جامعه‌گرایان جدید پدیده‌ی حاشیه‌نشینی را نتیجه‌ی نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی می‌دانند. اینان معتقدند که به دلیل بروز کمبودها و نارسایی تسهیلات زیر بنایی، اجتماعی و کالبدی، محله‌های حاشیه‌نشین شکل می‌گیرند (حیدری نوشهر،

1 shanty town

۱۳۸۹: ۳۴). این محله‌ها دارای هویت‌ها و ویژگی‌های خاص خود هستند که آن‌ها را از سایر فضاها متمایز و جدا می‌کند.

▪ حریم شهر

حریم شهر عبارت است از قسمتی از اراضی بلافصل پیرامون محدوده شهر که نظارت و کنترل شهرداری در آن ضرورت دارد و از مرز تقسیمات کشوری شهرستان و بخش مربوط تجاوز ننماید. تذکر این نکته در اینجا به‌جا است که توسعه‌ی قوانین مدنی و شهرسازی و تدارک‌های پیوسته حقوقی هر کشوری، راهی برای تشخیص و تعیین حریم‌ها می‌گشایند و به زمانی معین، لزوم قانونی خاص برای انواع حریم را مطرح می‌کنند (کامیار، ۱۳۸۷: ۱۷۴). گونه‌های متفاوت حریم را می‌توان به‌صورت زیر بیان نمود:

۱- حریم‌هایی هستند که از فاصله دور از شهر نیز دیده می‌شوند و نمایانگر سطوحی هستند که در واقعیت روزمره سد ورود به شهر دانسته می‌شوند. مانند حصار یا برج و باروی شهر که سخن از حریمی دارد که کار فیزیکی انجام می‌دهد.

۲- حریم‌هایی که شهرنشینان برای تأیید بر حق ویژه‌ی خود بر مکان همگانی خاصی که در اختیار دارند، می‌گذارند. به‌عنوان مثال ورود به تیمچه‌ها و قیصریه‌ها برای هر مشتری آزاد دانسته می‌شود اما هم در ساعت خاصی محدود می‌شود و هم در بخش‌هایی از فضای درونی.

۳- حریم‌هایی که زیست‌مندان شهر برای محله‌های مسکونی و برای مرکز محله‌های خود قائل‌اند. نکته جالب اینجاست که این مراکز محله بسته به اینکه در کدام طیف از تجربه‌های شهر زیست واقع شوند بر ارتباطات اجتماعی تأثیر دارند.

۴- حریم‌هایی که ساکنان شهر برای بخش‌هایی از بافت سکونت‌ی خود قائل‌اند. در واقع به همان میزان که ساکنان شهرها از فضاها همگانی دور می‌شوند، به همان قدر هم هر آنچه بیشتر به خانه‌ی خود می‌بینند را از آن خود حس می‌کنند (فلامکی، ۱۳۸۴: ۷۲).

۳-۴- محدوده‌ها در شهر

▪ محدوده‌های شهر

محدوده شهر عبارت است از حد کالبدی موجود شهر و توسعه آتی در دوره طرح جامع و تا تهیه طرح مذکور در طرح هادی شهر که ضوابط و مقررات شهرسازی در آن لازم‌الاجرا می‌باشد. شهرداری‌ها

علاوه بر اجرای طرح‌های عمرانی از جمله احداث و توسعه معابر و تأمین خدمات شهری و تأسیسات زیربنایی در چارچوب وظایف قانونی خودکترل و نظارت بر احداث هرگونه ساختمان و تأسیسات و سایر اقدامات مربوط به توسعه و عمران در داخل محدوده شهر را نیز به عهده دارند.

الف) محدوده‌های خدماتی: طبق ضوابط ایران، محدوده‌ای که در داخل آن شهرداری در مورد ارائه خدمات شهری و همچنین صدور پروانه ساختمانی برای یک دوره معین اقدام می‌کند، محدوده خدماتی شهرداری نامیده می‌شود.

ب) محدوده‌های قانونی: هیأت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۶۷، ۱۲، ۱۰ با توجه به پیشنهاد ۸۴۲۱ مورخ ۱۳۶۷، ۱۰، ۱۲ وزارت مسکن و شهرسازی و پیشنهاد ۱، ۳، ۱۴۶۸۸ مورخ ۱۳۶۷، ۹، ۳۰ وزارت کشور و به استناد ماده ۱۷ قانون زمین شهری، تعاریف محدوده قانونی شهرها مورد عمل قانون زمین شهری را جهت الحاق به آیین‌نامه اجرایی قانون مزبور به شرح زیر تصویب نمودند: محدوده قانونی شهرها مورد عمل قانون زمین شهری محدوده‌ای است که مطابق تبصره ۱ ماده ۴ قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری مصوب ۱۳۳۲ تعیین می‌شود بدیهی است در تصویب محدوده مزبور طرح‌های جامع معتبر شهرها لحاظ خواهد شد. بر اساس ضوابط ایران، محدوده‌ای که طبق قانون شهرداری یا قوانین مربوط به شهرداری‌ها تعیین شده و مناطق واقع در آن، بر اساس قانون، جزء مناطق شهری محسوب می‌شود، محدوده‌ی قانونی شهر نام دارد (شیعه، ۱۳۸۷: ۱۰).

ج) محدوده‌های نفوذ محلی و ملی: حوزه نفوذ یک شهر دارای یک حد کاملاً مشخص و قطعی نیست، بلکه به صورت طیفی از شدت روابط بین شهر و نقاط اطراف آن مطرح می‌گردد. هر چه از شهر مرکزی دورتر شویم شدت این روابط کمتر می‌شود. در مواقعی بسته به شرایط جغرافیایی، ارتباطات و عملکرد حوزه یک شهر ممکن است به صورت لکه‌های جدا از یکدیگر ظاهر شود. وسعت و شعاع عملکرد حوزه نفوذ را نقش شهر، مرتبه شهر در نظام سلسله‌مراتبی شهر، عوامل جغرافیایی، نظیر ناهمواری یا دیگر عوارض طبیعی و سرانجام سهولت دسترسی تعیین می‌کند. علاوه بر این فاصله نزدیک‌ترین شهر بعدی نیز در تعیین حوزه نفوذ یک شهر مؤثر است. اصطلاح حوزه نفوذ نمایانگر، میدان تأثیر و نفوذ خدمات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی یک شهر در روستاها، روستا-شهر، شهرک‌ها، بخش‌ها، شهرهای کوچک مجاور آن است. طبیعی است که این میدان نفوذ با افزایش تعیین حوزه نفوذ یک

شهر می‌توان از عوامل زیر کمک گرفت: عرضه کالاهای شهری و تدارک مصنوعات ساخته شده در شهر، ارائه خدمات درمانی و بهداشتی مستقر در شهر، ارائه سرویس‌های خدماتی و تعمیراتی موجود در شهر و شبکه ارتباطی و امکانات حمل‌ونقل مسافری و کالایی.

شایان‌ذکر است که با توسعه ارتباطات و ماشینی شدن و سایر وسایط نقلیه روز به روز از مرزهای سیاسی-اداری و تعیین حوزه‌های نفوذ شهری کاسته می‌شود و نمی‌توان حوزه‌های نفوذ شهری را با مرزهای جغرافیایی تعیین کرد. شهرها عمدتاً دارای حوزه‌ی نفوذ عام و خاص و یا حوزه‌ی نفوذ مستقیم، متوسط و ضعیف هستند. حوزه‌ی نفوذ عام یک شهر که در ارتباط با شهرهای دیگر باشد ممکن است به تناسب و شدت و ضعف عملکردهای متفاوت شهری تحت تأثیر شهرهای دیگر قرار گیرد. اما حوزه نفوذ خاص بیشتر در شعاع نزدیک قرار دارد و مناسبات روزمره و نیازهای متقابل جاری را عمدتاً با همان شهر انجام می‌دهد (زیاری، ۱۳۸۸: ۴۷). بنابراین باید توجه داشت که، اگر یک شهر صرفاً مرکز تعاملات و پویای اقتصادی، فرهنگی و سیاسی یا یکی از آنها باشد شاید به یک شهر جهانی تبدیل شود، ولی هرگز نمی‌تواند به منزلت جهان‌شهری دست یابد. باین وجود، این فضای نفوذ شهرها چه در سطح محلی (فضای استانی)، سطح ملی، سطح منطقه‌ای و جهانی نشان‌دهنده نوعی فضای جغرافیایی برای بازیگری و نقش‌آفرینی شهرها به صورت‌های مختلف است که از آن می‌توان به‌عنوان محدوده‌های نفوذ شهرها یاد کرد. شهرها در این محدوده نفوذ خود دارای هویت و ویژگی‌های خاص خود می‌باشند که اشکال مختلف از آن محافظت کرده و سعی در مدیریت و کنترل بهتر آن دارند.

د) محدوده‌های استحفاظی: در شهرهایی که طرح جامع یا هادی برای آن‌ها تهیه و به تصویب مراجع ذیربط رسیده و در طرح‌های مذکور محدوده‌ی استحفاظی و یا نفوذی مشخص گردیده است. حریم شهر همان محدوده‌ی استحفاظی و یا نفوذی است. بنابراین در شرایط قانونی حاضر، محدوده استحفاظی، محدوده‌ای بزرگ‌تر از محدوده قانونی مصوب شهر تلقی شده است (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۳/۶/۳۱). ساختمان‌ها و تأسیساتی که در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها ایجاد می‌گردد، به دو صورت است:

شهرک: به محلی اطلاق می‌گردد که در خارج از محدوده قانونی و حریم شهرها با حداقل ۵۰۰ قطعه زمین برای احداث واحدهای مسکونی به صورت مستقل یا آپارتمانی به اضافه ساختمان‌های عمومی و

تأسیسات مورد نیاز سکنه تخصیص یافته باشد. شهرک‌ها برای سکونت و جلوگیری از توسعه بی‌رویه شهرهای مجاور و یا به صورت مراکز تفریحی جهت استفاده مردم یک منطقه و یا سراسر کشور به وجود می‌آید.

غیر شهرک: به ساختمان‌ها و تأسیساتی اطلاق می‌گردد که برای تأمین نیازمندی‌های عمومی، اقتصادی، اجتماعی، تجاری، بهداشتی، تفریحی، آموزشی و نظایر آن در خارج از محدوده قانونی شهرها ایجاد می‌گردد (ماده ۴ قانون تعیین حریم، ۱۳۸۴). شهرها با توجه به قدرتی که دارند دارای محدوده‌های مختلف در سطوح متفاوت هستند.

▪ محدوده‌های محلی

چندوجهی بودن مفهوم محله متخصصین علوم مختلف را بر آن داشته تا هر یک بر اساس تخصص خود نظرات خود را ابراز دارند: در اوایل قرن بیستم رابرت ایزراپارک^۱ و برگس^۲ محله را یک واحد اجتماعی و اکولوژیکی قابل برنامه‌ریزی دانسته‌اند. از جانبی کلر^۳ محله را مکانی با مرزهای فیزیکی و عادی تعریف نمود (پورمحمدی، ۱۳۸۸: ۵۶). در ایران متخصصین چندی در رابطه با محله نظراتی داشته‌اند که می‌توان از جمله آنان به حسین شکوی‌ای اشاره کرد که معتقد است «محله از خانه‌های مجاور در یک فضای جغرافیایی خاص تشکیل شده به وجود آمده و خانواده‌ها نسبت به محله مسکونی همان احساس خانه مسکونی خود را دارند و با ورود به آن خود را در یک محیط آشنا و خودی مثل خانه روبه‌رو می‌بینند» (شکوئی، ۱۳۶۵: ۴۴). بر اساس تبصره (۲) ماده (۴) قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری، مجموعه ساختمان‌های مسکونی و خدماتی که از لحاظ بافت اجتماعی، ساکنانش خود را اهل آن محل می‌دانند و دارای محدوده معین است محله نامیده شده است. کلرنس پری^۴ و کلرنس اشتاین^۵ و هنری رایت^۶ محله را با عناصر اصلی یعنی با جمعیت ۵۰۰۰ نفر یا ۱۰۰۰ خانوار و فاصله مرکز محله تا حاشیه‌ی خارجی را ۴۰۰-۸۰۰ متر معین نموده‌اند به عبارتی اندازه‌ی هر واحد همسایگی در طرح آنان را تعداد خانواده‌هایی

1 Robert E. Park

2 Ernest. W. Burgers

3 Keller

4 Clarence Perry

5 Clarence H. Wright Stein

6 H. Wright

تعیین می‌کرد که قرار بود حد نصاب دانش‌آموزان مدرسه را تأمین کند (رضویان، ۱۳۸۱: ۳۹). البته در زمینه محدوده‌های محلی نظرات مختلفی وجود دارد که در جداول (۱) آورده شده است.

جدول ۱: نظریات اندیشمندان در ارتباط با محدوده‌های محلی شهر

رضویان، ۱۳۸۱: ۳۹

پژوهشگر	جمعیت	شعاع دسترسی (متر)
حبیبی و صدیقه	۵۵۰۰-۳۵۰۰	۳۰۰-۳۷۵
شیعه	۵۰۰۰	۵۰۰
وزین	۲۰۰۰۰-۶	۱۰۰۰-۷۵۰
سازمان برنامه و بودجه	۵۰۰۰	۵۰۰
ماده‌ی ۳۰ قانون تشکیلات شورای اسلامی	۲۰۰۰۰-۱۰۰۰۰	
کالترپ	۱۰۰۰۰	۶۰۰-۴۰۰
پری	۵۰۰۰	۴۰۰

▪ محدوده‌های منطقه‌ای

منطقه یک مفهوم قابل انعطاف است که به ناحیه‌ای مداوم از جهت زندگی و مکانی محلی اطلاق می‌گردد که به صورت میانی بین سطوح ملی و شهری قرار می‌گیرد (آسایش، ۱۳۸۱: ۴۳). نظریه‌پردازان توسعه منطقه‌ای، منطقه را محدوده‌ای مشخص با کارکردهای همسان و شرایط و ویژگی‌های جغرافیایی، انسانی و اجتماعی مشترک می‌دانند که همگنی ویژگی بارز آن است و اقسام مختلفی از قبیل منطقه عملکردی، منطقه همگن (متجانس) و منطقه برنامه‌ریزی را شامل می‌شود که هر کدام ویژگی خاص خود را دارند؛ ولی وجه مشترک آن‌ها همگنی و شباهت در ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی و طبیعی بدون توجه صرف به مرزهای سیاسی و اداری است. بدین ترتیب منطقه عملکردی^۱، محدوده‌ای جغرافیایی است که بر اساس سنجه‌هایی منتخب، دارای عملکرد یکسان می‌باشد و معیار آن تحلیل جریان‌های اقتصادی و اجتماعی است. منطقه همگن^۲ آن، محدوده جغرافیایی است که از نظر ویژگی‌های خاص جغرافیایی و اقتصادی دارای شرایط همگن هستند و معیار آن بیشتر ویژگی‌های جغرافیایی است. ترکیبی از این دو نوع

1 Functional region

2 homogenous region

منطقه‌بندی چارچوب مفیدی برای تعیین مناطق برنامه‌ریزی^۱ را فراهم می‌آورد. کلیسون منطقه برنامه‌ریزی را واجد شرایط زیر می‌داند:

- ساختار اقتصادی - اجتماعی و فضایی همگن یا به هم پیوسته‌ای داشته باشد.
- دست‌کم واجد یک مرکز رشد باشد.
- در حل مشکلات اقتصادی و برنامه‌ریزی دارای وحدت رویه بوده و در اجرای تصمیمات و برنامه‌ها تمرکز داشته باشد.
- وسعت آن به حدی باشد که بتوان برنامه‌هایی برای سامان دادن توزیع انسان‌ها و فعالیت‌ها، و اجرای طرح‌هایی در مقیاس وسیع اقتصادی تدوین و اجرا کرد.

اگرچه در این منطقه‌بندی برنامه‌ریزی از مرزهای سیاسی نیز جهت منطقه‌بندی استفاده می‌شود ولی لزوماً استان‌های یک کشور هرکدام یک منطقه محسوب نمی‌گردند بلکه ممکن است چند استان یک منطقه و یا یک استان مستقلاً یک منطقه برنامه‌ریزی تعریف گردد. پس همگنی در شرایط و ویژگی‌ها، معیار اصلی و پایه‌ای منطقه‌بندی است. منطقه‌بندی سبب پیشرفت همسان و هماهنگ مناطق در ایران می‌شود. یکی از ویژگی‌های اصلی مناطق مرزی دوری از مرکز کشور است این مسئله جغرافیایی که از طبیعت مناطق مرزی نشأت می‌گیرد؛ پیامدهای نامطلوبی برای مناطق مرزی دارد به‌نحوی که برای ایران که دارای زیرساخت‌های مناسبی در سطح سرزمین ملی خود نیست از پیامدهای دوری از مرکز تصمیم‌گیری سیاسی، اداری، قضایی و اجرایی نشأت می‌گیرد. ضعف اطلاع مسئولین مرکز نشین از مشکلات مناطق دور از مرکز و عدم توجه به آن‌ها است. طولانی بودن مسیر رفت و برگشت عدم احساس امنیت فضای و اجتماعی به دلیل طولانی شدن مسیر تصمیم‌گیری رسیدگی به مشکلات و مسائل مردم دور از مرکز و ... از تبعات این امر می‌باشد. چنانچه محروم‌ترین استان‌های کشور دورترین آن‌ها از پایتخت است مانند استان‌های سیستان و بلوچستان، ایلام و هرمزگان و حتی در برخی از مناطق مرزی، محروم‌ترین مناطق مرزی دورترین آن‌ها از مراکز منطقه‌اند مانند نهبندان در استان خراسان و غیره (عندلیب، ۱۳۸۰: ۵۰).

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

شهرها پدیده‌های جغرافیایی هستند که نشان‌دهنده واقعیت‌های پایه‌ای و اساسی زندگی اجتماعی بشر عصر حاضر می‌باشند. به نحوی که زندگی در فضای شهرها و حرکت به سمت شهرنشینی بخشی از حرکت تکاملی انسان‌ها را شامل می‌شود. این حرکت و سکونت انسان‌ها در فضاهای شهرها، زمینه ایجاد تراکم جمعیت، تداخل فضاهای، مسائل و مشکلات و ... را به‌ویژه در فضاهایی که شهرنشینی بدون برنامه را تجربه کرده‌اند، به ارمغان آورده است که این خود زندگی همراه با امنیت و آرامش را در شهرها دچار مشکل کرده و از سوی دیگر مدیریت این فضاها را نیز از سوی نهادهای مربوطه در فضای شهرها سخت‌تر کرده است. یکی از راه‌هایی که می‌تواند تا حد قابل‌توجهی این مسائل موجود در فضای شهرها را کاهش داده و از تداخل فضاها که زمینه ایجاد درگیری و ناامنی را به همراه دارد، بکاهد و زندگی در فضاهای شهری را برای شهروندان دلپذیرتر نماید شناخت مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهرها است. این شناخت به افراد کمک می‌کند تا بتوانند با مدیریت و اداره بهتر این فضاهای ایجاد شده از طریق مرزها، حریم‌ها و محدوده‌ها از تداخل آن‌ها در فضاهای دیگران کم کرده و از این طریق زندگی همراه با آرامش و احترام متقابل در فضاهای شهری را تجربه کنند. نتایج حاصل از بررسی‌های صورت گرفته در مقاله حاضر نشان‌دهنده آن است که مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهر را به‌صورت ذیل است:

مرزها: مفهوم مرز از جمله مفاهیم پایه‌ای در زندگی انسانی است زیرا این مفهوم از ماهیت وجودی انسان شکل گرفته و برخاسته از ذات متفاوت انسانی می‌شود، شکل‌دهی به این مرزها و مدیریت و اداره مؤثر این مرزها امنیت و آرامش را برای افراد به ارمغان می‌آورد. باوجوداین، متأسفانه مطالعه مرزها بیشتر در سطح مرزهای ملی باقی مانده است و مرزها در سطوح پایین‌تر آن کمتر از سوی صاحب‌نظران مدنظر قرار گرفته است. در این میان، مرزهای موجود در فضای شهرها از جمله مرزهای سطح پایین‌تر هستند که تاکنون توجهی به آن‌ها نشده است. شناخت و درک درست از این مرزها به افراد کمک می‌کند که بتوانند بدون تداخل و ورود به فضاهای دیگران زندگی امن‌تر و همراه با آرامشی در فضای شهرها داشته باشند. بررسی‌های صورت گرفته در زمینه مرزهای موجود در فضای شهر نشان‌دهنده آن است که این مرزها شامل مرزهای فردی؛ مرزهای اتاق در آپارتمان؛ مرزهای آپارتمان در ساختمان؛ ساختمان در فضای شهر؛ مرزهای مالیات و عوارض شهری؛ مرزهای شهر می‌شود.

نکته‌ای که در زمینه مرزهای مرزها در فضای شهر وجود دارد این است که این مرزبندی‌ها از سطوح پایین به سطوح بالاتر کم‌رنگ‌تر می‌شوند و حاکمیت، مالکیت و صلاحیت فرد نیز در بخش‌های بالاتر مرزبندی‌ها نسبی می‌شود و واکنش افراد نسبت به ورود افراد به درون این مرزها نیز کاهش پیدا می‌کند.

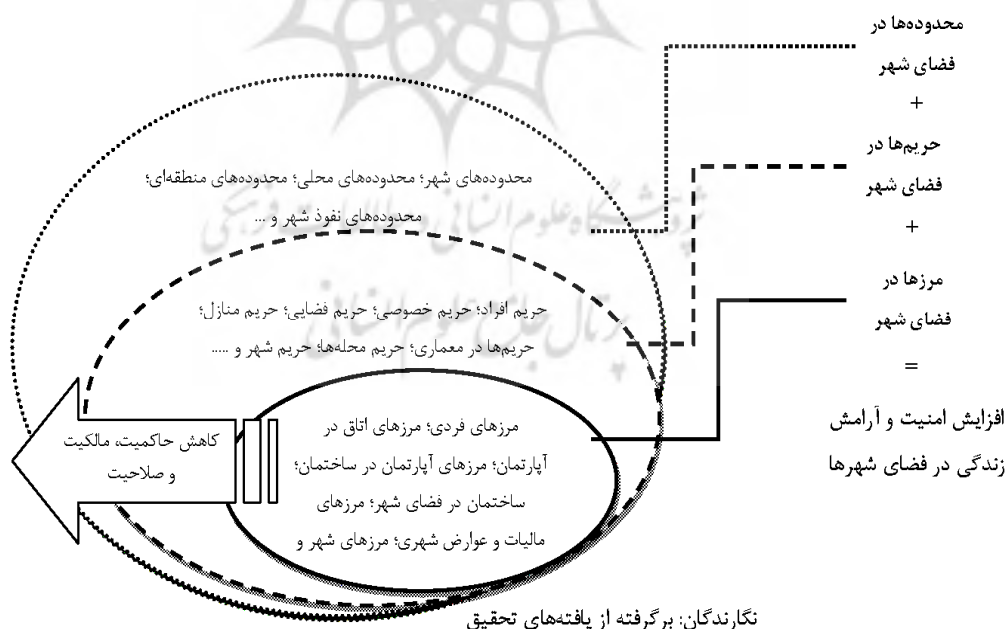
حریم‌ها: حریم‌ها فضاهای جغرافیایی با وسعت‌های متفاوت با توجه به شخصیت افراد، فرهنگ‌ها و ... می‌باشد که به صورت هالی یا حبابی دورتادور مرزها و برخی از پدیده‌ها قرار می‌گیرد. در فضای این حریم‌ها مالکیت، حاکمیت و صلاحیت نسبی است، باین وجود ورود و تجاوز به این فضاها از با واکنش نسبتاً شدیدی همراه است. بر این مبنا، حفظ حریم افراد مفهومی مهم و نیازی اساسی در انسان شناخته شده است، بر اساس بررسی‌های صورت گرفته می‌توان حریم خصوصی، حریم اجتماعی را در نظر داشت. تعریف و تعیین حریم برای شهرها، ابزار رسمی و قانونی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای هدایت و کنترل توسعه و نظارت بر ساخت‌وسازهای شهری است. منازل نیز دارا حریمی برای خود هستند ماده ۳۰ قانون مدنی تأکید کرده است: «هر مالکی نسبت به مایملک خود حق همه گونه تصرف و انتفاع دارد مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد». این قانون بیانگر حق مالکیت منزل برای افراد جامعه می‌باشد؛ از سویی دیگر فضای شهری با دارا بودن ویژگی‌هایی مانند فاصله، مانع، مرتبه و حلقه برای خود حریمی را به وجود آورده است. حریم محلات نیز بر اساس ویژگی‌های اقتصادی به دو دسته منطقه فقیرنشین و حاشیه‌ای قابل تفکیک است؛ در معماری سنتی این حریم‌ها بر اساس اصل محرمیت بر مبنای ویژگی درون‌گرایی و حفظ آرامش و تعادل روانی ساخته شده‌اند اما در معماری نوین حریم نامشخص شده است زیرا مسکن به سمت برون‌گرایی در حرکت هستند.

محدوده‌ها: محدوده‌ها در مقایسه به دو مفهوم مرز و حریم در درجات پایین‌تری قرار می‌گیرد و مالکیت، حاکمیت و صلاحیت در آن نسبی است و با توجه به اینکه بیشتر جنبه عمومی پیدا می‌کند واکنش به ورود و تجاوز افراد دیگر به این فضا کم‌رنگ‌تر از سایر فضاها می‌باشد. محدوده در برگیرنده یک منطقه یا ناحیه با ویژگی‌های مشترک و مشابه است؛ محدوده‌های سیاسی یک شهر شامل محدوده‌های خدماتی، محدوده‌های قانونی و استحفاظی می‌شود. از دیدگاه دیگر می‌توان محدوده‌های شهر را با توجه به ویژگی‌های کلی‌تری بدین صورت تقسیم‌بندی نمود؛ محدوده‌های محلی، محدوده‌های منطقه‌ای و محدوده‌های جهانی تقسیم‌بندی کرد.

در مجموع باید گفت، مفاهیم مرز، حریم و محدوده در فضای شهر در ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر قرار دارند و تفاوت آن‌ها از یکدیگر به این صورت است که مالکیت، حاکمیت و صلاحیت در مرزها حداقل در یکی از این ویژگی‌ها مطلق است و در مفهوم حریم مالکیت، حاکمیت و صلاحیت به شکل نسبی در می‌آید؛ با این وجود واکنش افراد به آن همچنان شدید است، اما در مفهوم محدوده مالکیت، حاکمیت و صلاحیت تا حد زیادی کمرنگ می‌شود. با این وجود، شناخت و شفاف‌سازی این عناوین و ذکر مصادیق آن‌ها به این مهم دست یافتیم که زندگی انسان‌ها همگی در پرتو مرزهایی می‌باشد و از دیرباز این مرزها و حریم اشخاص بوده است که اختلاف در آن‌ها باعث چالش و جنگ‌های خانمان‌سوز می‌شده است. امروزه هرچند پدیده‌ی جهانی شدن سبب یکپارچگی و کاستن از تفاوت‌ها شده است؛ اما همچنان مرزها، حریم‌ها و محدوده‌ها پا بر جا هستند. حریم‌ها و محدوده نقش به‌سزایی در زندگی جوامع ما ایفا می‌کند. در مجموع می‌توان گفت، ایجاد درک درست از مرزها، حریم‌ها و محدوده‌های موجود در فضای شهرها می‌تواند زندگی معاصر در شهرها را که بسیار پیچیده و غیر نظام‌مند شده است تا حد قابل توجهی نظام‌مند، آسایش‌بخش و امن کند.

شکل ۳: مرزها، حریم‌ها و محدوده‌ها در فضای شهر

نگارندگان: برگرفته از یافته‌های تحقیق

کتابنامه

- احمدی پور، زهرا؛ قورچی، مرتضی؛ قادری حاجت، مصطفی. (۱۳۹۱). تبیین جایگاه دیپلماسی شهری در توسعه حوزه نفوذ ژئوپلیتیکی. مجله جغرافیا و توسعه شهری. شماره اول.
- احمدیان، محمدعلی. (۱۳۸۲). حاشیه نشینی؛ ریشه‌ها و راه‌حل‌ها. اندیشه حوزه. شماره ۴۳ و ۴۴.
- آسایش، حسین. (۱۳۸۱). اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای. تهران: دانشگاه پیام نور.
- استعلاجی، علیرضا و حسین‌زاده، نعمت. (۱۳۹۲). چالش‌های پدیده جهانی شدن در کشورهای در حال توسعه با تأکید بر ایران. فصلنامه جغرافیای سرزمین. سال دهم. شماره ۳۸.
- انصاری، باقر. (۱۳۸۳). حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام. تطبیقی و ایران. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. ش ۶۶.
- آیین‌نامه اجرائی وصول عوارض و درآمد و بهای خدمات شهری. مصوب ۱۳۴۵/۱۱/۲۷. ماده ۷۴.
- بنی فاطمه، حسین. (۱۳۹۱). شهر جهانی. سال دوم. شماره سوم. صص ۲۰-۱.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران. انتشارات سمت.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، جان‌پرور، محسن. (۱۳۹۲). مرزها و جهانی شدن با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- حیدری نوشهر، مه‌ری، نظریان، اصغر. (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر حاشیه‌نشینی و بازتاب‌های آن، با تأکید بر کاربری خدمات شهری مورد: شهر یزد. فصلنامه جغرافیای سرزمین. علمی - پژوهشی. سال هشتم. شماره ۳۱.
- رضویان، محمدتقی. (۱۳۸۱). برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهر. چاپ اول. تهران: انتشارات منشی.
- زیاری، کرامت‌الله. (۱۳۸۸). اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای. چاپ هفتم. انتشارات دانشگاه تهران.
- شکوی‌ای، حسین. (۱۳۶۵). جغرافیای اجتماعی شهرها، اکولوژی شهر. تهران: جهاد دانشگاهی.
- شیعه، اسماعیل. (۱۳۸۷). کارگاه برنامه‌ریزی شهری. چاپ سیزدهم. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- عابدین در کوش، سعدی. (۱۳۶۴). درآمدی بر اقتصاد شهری. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- علیزاده اقدم، محمداقبر و امینی، محمد. (۱۳۹۱). تحلیلی بر علل و پیامدهای شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین با نگرش ویژه بر شهر خمین. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی. دوره ۱. شماره ۲.
- عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۰). نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران. چاپ کارنگ.
- فلامکی، منصور. (۱۳۸۴). حریم‌گذاری بر ثروت‌های فرهنگی ایران. تهران: نشر فضا.
- قانون تعاریف محدوده و حریم شهر، روستا و شهرک و نحوه تعیین آن‌ها. مصوب ۱۳۸۴/۱۰/۱۴، ماده ۱ و ۲

- کاشانی، سید محمود. (۱۳۹۱). نقض مداوم حقوق شهروندی در نظام شهرسازی ایران. کامیار، غلامرضا. (۱۳۸۷). حقوق شهری و شهرسازی. چاپ سوم. تهران: انتشارات مجد.
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی. تهران: انتشارات سمت.
- منصور نژاد، محمد. (۱۳۹۰). نظام اسلامی و حریم خصوصی شهروندان. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی. میرحیدر، دره. (۱۳۸۱). مبانی جغرافیای سیاسی. چاپ نهم. تهران: انتشارات سمت.
- اکبری مطلق، مصطفی. (۱۳۹۲). حریم شخصی و طراحی فضاهای شهری. قابل بازیابی در <http://seppidar.ir/mostafa-akbari-motlaq/562/>

